

Theo Witvliet

VADER

een gedenkschrift

Voorjaar 2011

‘Wo gehen wir denn hin? Immer nach Hause’

Novalis

*

Vader was een man die zweeg over zichzelf. Zijn gevoelens en emoties hield hij voor zichzelf. Wat hem bezig hield, moest je raden. Over zijn levenservaringen sprak hij nauwelijks. Verhalen over zijn jeugd, over zijn geschiedenis, vertelde hij hooguit op aandrang.

Bescheidenheid? Misschien. Verlegenheid? Eventueel. Deze woorden raken alleen de buitenkant. Wat in elk geval moet worden bedacht: hij behoorde tot de generatie mannenbroeders die zelfbeheersing hoog in het vaandel had geschreven. Ik heb mijn vader nooit zien huilen.

Waarom was hij zo'n binnenvetter? Ik vermoed dat kwetsbaarheid een antwoord is. Zijn terughoudendheid had niets te maken met een gebrek aan gevoel of gevoeligheid, maar eerder met een teveel: met de angst te kwetsen en gekwetst te worden.

Terughoudendheid schept afstand. Die afstand werd voor z'n kinderen nog vergroot door het feit dat hij een dominee was, predikant van de Nederlandse Hervormde Kerk. Hij stond in dienst van het hogere. Zijn gereserveerdheid was bij voorbaat gerechtvaardigd.

Daar komt bij: behalve pastor was hij ook een bekwaam, veelgevraagd bestuurder. Veel avonden was hij bezet. Daarvoor kreeg hij een lintje van de koningin. Voor die onderscheiding betaalde hij een prijs: in latere jaren had hij last van schuldgevoelens tegenover vrouw en kinderen. Dat sprak hij niet openlijk uit, maar het was te merken.

Het contrast: de vertrouwelijkheid. De grote afstand sloot een indirect soort vertrouwelijkheid niet uit, die was opgebouwd uit twee elementen, vertrouwdheid en betrouwbaarheid.

Vertrouwde beelden: vader aan de studie, achter zijn bureau, omringd door boeken, pijp in de mondhoek; vader aan tafel, gesprekken over het nieuws, voetbal, muziek van Bach tot Beatles, kernbewapening, het weer; na het avondeten, vader in een luie stoel achter de krant; zijn understatements: bij een stralende dag ‘het weer valt mee’.

Belangrijker was de betrouwbaarheid. Vader was betrouwbaar: je wist wat je aan hem had. Ik heb als jongen nooit de angst gevoeld dat hij het gezin zou verlaten. Ik dacht: als ik hem echt nodig heb, is hij er. Een halve waarheid die donkere kanten verdoezelt, ontdekte ik later. Toch: één keer had ik hem niet alleen nodig,

maar heb ik bewust een beroep gedaan op zijn aandacht. Aan het begin van mijn studententijd. Hij wàs er.

Honderd jaar geleden werd vader geboren, in 1911. Dat is een feit. Nog een feit: hij overleed op 5 juni 1992. Maar wat gebeurde er tussen die twee kale feiten? Hoe verliep zijn leven? Wat is zijn geschiedenis? Hoe was hij als vader? Wie was hij? Wie is hij?

‘ De persoon is een som van verschillende mogelijkheden, denk ik, geen onbegrensde som, maar een som die uitgaat boven de biografie. Alleen de varianten laten de constante zien.’ Deze zin van de Zwitserse auteur Max Frisch gaat, anders dan men zou kunnen denken, niet over jonge mensen die denken een heel leven voor zich te hebben.

Personen handelen niet alleen, maar koesteren permanent de behoefte hun handelingen en ervaringen uit te leggen aan zichzelf en aan anderen. Niet het handelen zelf, maar de *uitleg* ervan bepaalt wat we ‘identiteit’ noemen. Die identiteit blijft een som van verschillende mogelijkheden, zij het geen onbegrensde. Zonder onze ervaringen te spiegelen aan die van anderen is begrip van eigen identiteit onmogelijk. We spiegelen ons aan onze ouders, aan vrienden,

vakgenoten; we kijken naar films en documentaires, we lezen romans en biografieën. Naarmate we ouder worden, neemt de som van *mogelijke* interpretaties van onze eigen identiteit eerder toe dan af. Tot de dood inbreekt in het identiteitsspel dat mensen spelen met zichzelf en anderen.

De dood lijkt de absolute grens. We nemen aan: de dode heeft niet meer de behoefte zichzelf uit te leggen aan zichzelf. Maar hoe zit het met de nabestaanden? Voor hen geldt dat allerminst. Sinds het overlijden van mijn vader is zijn identiteit – niet slechts wie hij was als vader – steeds een vraag gebleven. In de bijna twintig jaar die sinds zijn dood zijn verstreken, is mijn beeldvorming steeds aan verandering onderhevig geweest. Naarmate ik zelf ouder word, ligt het beeld minder vast. Er zijn allerlei mogelijke varianten. Dat komt ook, heel simpel, doordat ik na zijn dood dingen over hem hoorde die ik tijdens zijn leven niet wist of mij niet realiseerde.

Het beeld blijft onaf, veranderlijk, - en toch is er in de varianten ook sprake van de constante, al blijft die ongreepbaar. Mijn twee zussen en mijn broer zullen andere varianten over hun vader in hart en hoofd hebben. Het *blijft* zoeken naar de constante, naar wat een mensenleven

onverwisselbaar maakt. Een afgerond beeld is de dood in de pot.

Waarom dit gedenkschrift? Om zijn nagedachtenis levend te houden? Zeker. Om iets te achterhalen van een tijd die voorgoed voorbij is? Ook dat. Maar echt spannend wordt het pas, wanneer ik mij realiseer dat elke zin die ik over mijn vader schrijf óók iets zegt over mijzelf. Ik wil een beeld verhelderen. Het beeld van een leven dat geheel anders is dan het mijne, en toch een deel is van mijzelf, van mijn eigen leven, van mijn identiteit, - een deel dat levend gehouden wil worden. Wie geen wacht houdt bij de doden, is zelf al gestorven.

*

Vader spraken we aan met *vader*, nooit met papa of paps. Tutoyeren zou gênant aanvoelen.

Roepnamen als papa of paps suggereren een gezellig soort intimiteit. Paps neemt zoonlief op schoot en vertelt een verhaal. Papa neemt de kids mee naar een pretpark. Paps staat langs de lijn en moedigt zijn zoon fanatiek aan. Om jaloers op te worden.

Toch, het woord vader boort diepere lagen aan.

*

Ook vaders hebben vaders. De mijne had een hele strenge. Opa Jaspert Witvliet, grijs, licht gebogen, forse neus, ging altijd in het zwart gekleed; oma trouwens ook, maar zij was een kleine, hartelijke vrouw, die acht kinderen baarde, vier zonen en vier dochters. Haar heb ik nauwelijks meegemaakt, want zij overleed kort na de oorlog.

Onder zijn zwarte pak droeg opa een lange witte onderbroek. Dat weet ik doordat ik tijdens een logeerpartij een bed kreeg toebedeeld op zijn slaapkamer. Dat was eng. Alvorens te gaan slapen, knielde opa elke avond langdurig voor het bed om mompelend te bidden.

Jaspert Witvliet woonde het grootste deel van zijn leven op Herkingen (men zegt daar ‘op’, niet ‘in’), een dorp van ongeveer duizend inwoners op Goeree-Overflakkee. Hoewel Herkingen aan het open water lag en er een visafslag was, leefden de meeste mensen niet van de visserij, maar van de landbouw. Jaspert werkte als landarbeider. Tot hij zijn been brak. Toen begon hij een kruidenierszaakje op de Kaaidijk, vlak bij het haventje waar wat kotters aan palen gemeerd

lagen. Ook zijn broer Piet gooide, naar verluid, op een goede dag zijn schrepel weg. Maar die ging naar Engeland en dreef op den duur zelf een hotel, *Crichton Hall Hotel, 34-35, Bedford Place, London, W.C.1.*

Jaspert bleef op het eiland, en zijn geestelijke horizon reikte niet veel verder. Zijn vroomheid was als de zware overdrijvende wolken over het laagland. Hij werkte hard, en het ging hem goed, zelfs toen de crisis van 1929 op Goeree-Overflakkee grote armoede bracht. Hij zag dat echter niet als eigen verdienste, want de kerkelijke richting waartoe hij behoorde – de Gereformeerde Bond binnen de Nederlandse Hervormde Kerk – leerde dat de mens uit eigen kracht tot niets in staat is. Voorspoed was geheel Gods (onverdiende) genade. Hij gaf aan de armen op Herkingen, maar warmte ging er niet van hem uit.

Zijn kinderen hield hij kort. Flaneren over de Molendijk op zaterdagavond na zeven uur was er niet bij. Op zondag was tweemaal kerkgang normaal, om tien uur en om zes uur. Tegen zijn dochters zei hij: ‘als jullie niet trouwen, zal het jullie goed gaan’. Ze bleven ongetrouwd, en financieel waren ze heel goed af. De oudste is

nog verloofd geweest met de loco-burgemeester van Urk. Van de jongste, de vrolijkste van de vier, is bekend dat zij een aanbidder had uit het dorp, maar ze vond hem niet goed genoeg. Alle vier bleven ze trouw aan hun Pa.

Een jaar na de zondvloed van 1953 is hij gestorven. Hij woonde toen in Middelharnis, omringd door de zorgen van zijn dochters. Na zijn dood beheerste zijn portret hun woonkamer.

Jaspert Abraham Witvliet was een godvruchtig man.

*

Op een zonnige zaterdag in het voorjaar rijd ik naar Herkingen. De reistijd vanuit Soest is anderhalf uur via de Haringvlietbrug, files bij Rotterdam niet meegerekend.

Zestig jaar geleden was een reis naar Goeree-Overflakkee een avontuur dat een dag in beslag nam. In dezelfde tijd vlieg je nu van Schiphol naar New York en terug. Wij woonden in Groningen. Opa, Oma en de tantes waren al vóór de oorlog van Herkingen naar Middelharnis verhuisd. Voor dag en dauw stonden we op. Het hoogtepunt van de treinreis naar Rotterdam was station Meppel, waar de lekkerste koffie werden gevent en obers tot op het laatst langs de zich in beweging zettende sneltrein renden om, in de rook van de stoomlocomotief, hun koffie en broodjes door het raam aan de man te brengen. In Rotterdam moesten we met zware koffers lopen naar de andere kant van de Maas, naar de Rosestraat. Daar was het station van de Rotterdamse Tramweg Maatschappij. Na een lange wachttijd schommelden we met de tram naar Hellevoetsluis aan het Haringvliet. Met de boot voeren we vervolgens over naar de haven van Middelharnis bij het Vingerling. Daar

stond een treintje klaar van de RTM met een wondermooi stoomlocomotiefje. Dat bracht ons bij het vallen van de avond naar het dorp Middelharnis.

Nu rijd ik met de auto door het vlakke, groene land van Goeree-Overflakkee. Hier en daar zie ik velden met rode en gele tulpen.

Middelharnis laat ik liggen, maar de verleiding is te groot om niet even door te rijden naar het uiterste westen, naar de stranden van Ouddorp. Het is eb, het strand stil en breed, de zee ver weg. Ik zie het silhouet van een ruiter die zijn paard langs de rand van het water stuurt.

Over een lange dijk rijd ik naar Herkingen. Bij de watersnood van februari 1953 stond het grootste deel van dit land onder water. Ook de winkel in Herkingen en het huis in Middelharnis stonden blank. Inmiddels is Goeree-Overflakkee al lang geen eiland meer. Toch vind ik de sfeer van het land en de dorpen niet erg veranderd.

Over de Molendijk kom ik Herkingen binnen. Links zie ik 'het fort', het grote huis waar ooit mijn vader met z'n broers en zusters opgroeide. Even verder is rechts de Kaaidijk waar de winkel stond. In de middag heb ik afgesproken met mijn nicht Els, die Herkingen altijd trouw is gebleven.

Zij zal mij oude fotoalbums laten zien. Maar eerst parkeer ik de auto op het havenhoofd, aan het einde van de Kaaidijk. Duitse zomergasten zijn bezig hun luxe motorjachten op te knappen.

Hier vlakbij begon ooit Opa Jaspert Witvliet z'n kruidenierszaak. Er is nog een oud fotootje: opa op straat voor z'n zaak met zwarte hoed, in de deuropening zoon Ruilof die de zaak later zou voortzetten, op de lage gevel grote geëmailleerde borden: GRUNO's tabak, van NELLE's gebroken THEE, ABDIJ SIROOP voor de Borst.

Toen het Jaspert goed ging, kocht hij een groter pand, even verder op de Kaaidijk voorbij het gemeentehuis. Tussen de winkel en het gemeentehuis stond het huisje van de plaatselijke koddebeier, dat later bij de zaak is getrokken. Dit is de winkel waar ik vroeger kwam.

Ik herinner me de houten toonbank met de weegschaal en de grote, kleine en kleinste koperen gewichten die regelmatig geijkt moesten worden. Boven op zolder hing een intrigerende mix van speciale geuren. Daar stonden de zakken vol met meel, bonen, erwten, comestibles en andere voorraden.

Achter de winkel was een kale tuin, afgesloten met een schutting. Daarachter was het water van

de Grevelingen, dat ondiep en ongevaarlijk leek. Maar bij stormwind kon het er behoorlijk spoken, want het water stond toen nog in directe verbinding met de zee. Dan werden de varkens uit de tuin gehaald, en bij de haven werden schotten neergelaten tegen het hoge water. Ik herken de plek. Maar de winkel staat leeg. Er is niets meer.

*

Het is een heerlijk geborgen gevoel. Ik lig weggekropen in het vooronder van de zeilboot en dein zachtjes heen en weer. Boven het kabbelend water hoor ik stemmen, rustige mannenstemmen. Er staat weinig wind op het Paterwoldse meer. Vader houdt het zeil. Broer Kors zit aan het roer.

Als Kors met zijn Lancia bij ons in Groningen op bezoek komt, wordt er gezeild. Ook vader houdt van zeilen, maar zonder zijn broer komt het er niet van. Ik koester ik een warme sympathie voor deze oom, tien jaar ouder dan vader, en forser.

Kors verliet Herkingen al vroeg. Eerst woonde hij in Stad aan 't Haringvliet. Toen begon hij samen met zijn vader een autobedrijf in Middelharnis, Ford dealer. Door de Rotterdamse architect Ir. Alphons Siebers liet hij in 1929 een witte villa bouwen in Middelharnis aan de Hoflaan. Het dubbel woonhuis is gebouwd in de strakke, moderne trant van 'De Stijl', dus met stalen kozijnen, sober, open voor licht en lucht en van binnen gedecoreerd met tegels van felle oranje en gele kleur. Maar het eiland was hem te klein. Hij wilde reizen. De garage liet hij over aan z'n zus Lena,

die er heeft gewerkt tot ze bijna tachtig was. De familie uit Herkingen ging wonen in het nieuwe huis, al vóór de oorlog. Kors vestigde zich in Den Haag, vond accessoires uit voor auto's. Hij was getrouwd met Poldi, een Weense, klein van stuk, maar charmant. Ze was niet zijn eerste vrouw.

Korstiaan Witvliet is 59 jaar geworden. Hij stierf in 1960. Hartinfarct. Vader voelde zich met hem verbonden, dat merkte ik. Kors had een ondernemende, avontuurlijke geest. Dat was iets wat vader in zich had, maar niet kon uitleven.

*

Vandaag is het 25 april 2011. Tweede paasdag. Honderd jaar geleden werd vader geboren als zesde van acht kinderen.

Hendrik Witvliet. Roepnaam: Henk.

Over zijn jeugd was hij zwijgzaam. Wanneer ik hem ernaar vroeg, zei hij niet veel meer dan: ‘we waren veel op het water.’ Hij en z’n broers en zussen zwommen, roeiden, zeilden. Het schijnt dat ze school gingen, maar thuis les kregen.

Het volgende verhaal weet ik alleen via mijn moeder. Henk wilde als jongen dominee of dokter worden. Daarvoor moest hij het eiland verlaten, want op Goeree-Overflakkee was geen gymnasium.

Pa was tegen: boven de grote rivieren was het niet pluis met geloof en zeden. Niettemin, met hulp van Kors en met medeweten van zijn moeder gaf Henk zich op voor Ruimzicht, een protestants-christelijk jongensinternaat in het verre Doetinchem. Kors en de beide ouders brachten hem weg met de auto. Ze kregen van alles te horen over school en internaat, en de directrice deed haar best alle zorgen bij Pa weg te nemen.

Dat ging goed tot bij het afscheid. Toen ze al in de auto zaten, wilde de directrice nog een laatste geruststellende opmerking maken: ‘ook al hebben de jongens door de week nog zo veel te doen, op zondag is er altijd wel tijd om een brief of kaart naar huis te schrijven.’

Dat werd Pa te machtig: schrijven op zondag! Hij wilde de auto uit om Henk terug te halen. Maar Kors trok Pa terug en reed weg.

*

Wat gebeurde er op Ruimzicht? Was het moeilijk om zo ver van huis en familie zijn? Had hij last van heimwee? Of was het juist een opluchting om verlost te zijn van de druk van Pa? Hoe ging het op school? Met welke vakken ging het goed, aan welke had hij een hekel? Spijbelde hij wel eens? Was hij wel eens verliefd? Hoe ging men op dit christelijk jongensinternaat om met seksualiteit?

Over deze dingen sprak hij niet, en ik kwam niet op het idee hem uit te horen toen het nog kon.

Ik sta voor een raadsel. Het eindexamendiploma is gedateerd op 1 juli 1933. Dan moet vader dus al 22 jaar zijn geweest! Hoe kan dat?

Waarschijnlijk was hij al wat ouder toen hij naar Doetinchem verhuisde. Misschien heeft hij eerst nog op een HBS op Goeree-Overflakkee gezeten. Misschien was bovendien zijn vooropleiding thuis onvoldoende en moest hij klassen overdoen.

Hij was niet de enige die al wat ouder was. Er is een foto bewaard gebleven waarop tien heren – jongens kunnen we ze niet meer noemen - staan afgebeeld met ernstige gezichten, sommigen

gekleed in een donker driedelig pak. Ze dragen allemaal stropdassen. Eén van hen is Henk Witvliet. Achter op de foto staat geschreven: '1933. Voor 't Eindexamen'.

Twee dingen weet ik niettemin: hij had er vrienden met wie hij later nog contact had, en hij maakte deel uit van het voetbalteam van Ruimzicht dat ooit ergens kampioen werd.

*

In Groningen mocht ik als junior lid worden van Oranje Nassau, een christelijke voetbalclub die alleen op zaterdag speelde. Mijn eerste wedstrijd zou een uitwedstrijd worden. Ik krijg te horen dat ik ben opgesteld als reserve. Ik weet niet wat dat is, maar het woord klinkt belangrijk en interessant. Ik vertel thuis trots dat ik ben opgesteld als reserve. Vader lacht wat besmuikt. Hij zegt niets.

Ook vader voelt er wel voor om weer te gaan voetballen. Als veteraan bij Oranje Nassau. Bij z'n eerste wedstrijd staat hij opgesteld als rechtsback. Ik sta langs de lijn. Hij speelt een onopvallende wedstrijd. De volgende dag heeft hij zo'n spierpijn dat hij zich niet meer kan bewegen. Wat lastig is als je de kansel moet bestijgen.

Bij die ene wedstrijd blijft het.

Buiten regent het. We kunnen niet voetballen, Alje Terwal en ik. Dan maar binnen wat tegen de bal schoppen. Vader verbiedt het ons. Toch doen. Boven op de gang. Op een verkeerd moment

schiet ik iets te hard. Alje, aan de andere kant van de gang, houdt de bal niet tegen. Een groot raam gaat aan diggelen. Vader komt z'n studeerkamer uit, ziet de glasscherven. Hij is kwaad, echt kwaad, van boosheid heeft hij een rood hoofd.

Ik ben onder de indruk.

*

Eén van mijn professoren aan de Universiteit van Amsterdam vergeleek studenten graag met varkens: als je ze aan de staart trekt, gaan ze de andere kant uit. Hij zei dit in de jaren zestig, - of het nog steeds geldt, valt te betwijfelen. In elk geval behoorde tot genoemde varkens ook een aantal theologie studenten uit de jaren dertig in Utrecht, onder wie Henk Witvliet. Door hun professoren werden zij ernstig gewaarschuwd voor de theologie van de Zwitser Karl Barth. Met die gevaarlijke man moesten ze zich niet inlaten. Dus gingen ze hem lezen en lieten ze zich door hem inspireren.

Wat maakte Karl Barth tot zo'n omstreden figuur? Zijn theologie was een radicale aanval op het burgerlijk christendom, maar tegelijk een uitnodiging om het ongekende en ongehoorde van de bijbelse verhalen opnieuw te ontdekken. Dat stond op zichzelf al haaks op het bedaagde kerkelijk klimaat in de jaren dertig. Maar er was meer. Barth was hoogleraar in Bonn toen Hitler in 1933 aan de macht kwam. Vanaf het begin gaf hij leiding aan het kerkelijk verzet tegen de totalitaire aanspraken van het nationaal-socialisme. In 1934 werd hij afgezet als

hoogleraar omdat hij weigerde de eed van trouw aan de *Führer* af te leggen. Voor hem was het christelijk geloof onverenigbaar met een totalitaire ideologie.

Utrechtse studenten wilden Barth in Utrecht een hoogleraarschap bezorgen. Maar de leiding van de Nederlandse Hervormde kerk voelde daar niets voor. Zij wilde Hitler niet tegen de haren instrijken. Over de opkomende jodenvervolging zweeg zij liever. Angstvallig hield zij vast aan de van staatswege voorgeschreven neutraliteit. Bovendien, Barth was niet alleen een leider van het Duitse kerkelijk verzet, hij was bovendien socialist. Dat laatste was voor de kerkelijke gezagsdragers erger dan vloeken in de kerk.

Toch werd Barth door een groep theologen uitgenodigd om in februari en maart 1935 college te komen geven in Utrecht. Er waren maar liefst 300 tot 400 toehoorders, zodat de colleges moesten plaatsvinden in het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen. En nu het merkwaardige. Vader was tweedejaars student en lid van het theologisch dispuut Septimum waar men warm liep voor de theologie van Karl Barth. Ik kan mij niet voorstellen dat hij

deze colleges heeft laten lopen. Toch heb ik hem er nooit over gehoord.

Over zijn studententijd in Utrecht weet ik even weinig als over zijn periode op Ruimzicht. Hij is na zijn eindexamen in Doetinchem direct begonnen met de studie theologie, dus in 1933. In 1937 stelde hij zich beroepbaar als predikant, 26 jaar oud. Hij is dus vier jaar student geweest. Dat is een korte tijd, - heel kort, te kort. Lid van een studentenvereniging was hij niet, voor nachtelijke zuippartijen en ander studentikoos vermaak had hij geen geld, geen tijd en nauwelijks ambitie.

Waarom had hij zoveel haast? Ik weet het niet. Wilde hij, na de lange periode op Ruimzicht, zo snel mogelijk financieel onafhankelijk zijn van zijn vader? Daarbij kan ik mij iets voorstellen.

*

Herkingen, Ruimzicht, Utrecht, - ik word mij bewust van iets wat ik nooit eerder heb bedacht. Ik begin te beseffen dat vader het moest doen zonder culturele bagage. Daarmee is zijn ontwikkeling tegengesteld aan de mijne: ik kreeg Bach en Brahms, Kafka en Couperus, Monet en de Mona Lisa van huis uit mee.

De culturele bagage die hij vanuit Herkingen meekreeg was het begeleiden van psalmen op een harmonium.

Van de *roaring twenties*, van expressionisme, jazz, Marlene Dietrich, drong in Herkingen niets door.

Daar komt bij: van de gehele Witvliet clan op Herkingen was hij de enige die de ambitie had verder te studeren. Een eenzame gang.

Ruimzicht is een mooie naam voor een jongensinternaat, maar het is de vraag of het z'n naam waarmaakte. Het internaat droeg een sterk protestants-christelijk stempel. De leiding was toevertrouwd aan een dominee en zijn vrouw. Ongetwijfeld zal men in christelijke zin aan debat, literatuur en toneel hebben gedaan. Maar was er ruimte voor zicht op de ontluikende

oecumenische beweging? Waren er debatten over het opkomend fascisme in Italië en Duitsland? Las men De Toverberg van Thomas Mann? Of debatteerde men over atonale muziek of abstracte kunst? Ik vermoed dat op Ruimzicht de grote sociaal-politieke bewegingen en de eigentijdse stromingen in kunst en cultuur een nauwelijks waargenomen buitenwereld waren.

Aan de Utrechtse theologische faculteit was dat in feite niet veel anders. De nadruk lag op de uitleg van het Oude en Nieuwe Testament, op de kerkgeschiedenis en op de dogmatiek. Dat waren ook de vakken die vader na de oorlog, toen hij ziekenhuispredikant in Groningen was, zou kiezen om alsnog doctoraalexamen te doen (voor het predikantschap was toen alleen een kandidaatsexamen en een examen in de kerkelijke vakken vereist, geen doctoraal). De blik was naar binnen gekeerd, gericht op de eigen christelijke traditie. Aan de geschiedenis van de filosofie werd weinig aandacht besteed, en aan kennis van andere wereldgodsdiensten evenmin. Werden de studenten geconfronteerd met de godsdienstkritiek van Karl Marx, Nietzsche of Freud? De namen zullen wel geklonken hebben, maar hun teksten bleven ongelezen.

Toen vader dorpspredikant werd op het Groningse platteland, had hij z'n handen vol aan de zondagse kerkdienst, het huisbezoek, de catechisatie en het plaatselijk verenigingsleven. Bovendien, het was oorlog.

Na die tijd, als ziekenhuispredikant in de stad Groningen, werd de studeerkamer in het huis aan de Noorderstationsstraat voor hem een toevluchtsoord. Het organiseren van bazaars samen met leidinggevende vrouwen, het luisteren naar de verhalen van patiënten, het gewemel thuis van de kinderen - twee jongens van de zeevaartschool aan de overkant sliepen bij ons boven en hoorden er voor moeder gewoon bij -, hij kon het aan, zolang hij maar vroeg in de ochtend of laat in de avond kon verzinken in de dikke driedelige *Dogmengeschiede* van de geleerde Adolf von Harnack.

Het studeervertrek was onverwarmd, maar ook bij harde vorst zat hij het liefst achter zijn bureau, de voeten in de met bont gevoerde voetenzak, warme pijp scheef in de mond.

Ook toen bleef de focus uitsluitend gericht op kerk en christendom, al werd het harmonium verrassend ingeruild voor een piano. Hij werkte, zoals gezegd, aan z'n doctoraalexamen. Verder schreef hij, in samenwerking met prof. H. de Vos

en dr. P.J.F. Dupuis, een boekje over *Het huwelijk*, dat in juni 1947 door de leiding van de Nederlandse Hervormde Kerk als 'herderlijk schrijven' werd aanvaard en enige tijd als gezaghebbend gold. Daarnaast publiceerde hij in 1950, nu samen met dr. C.A. Graafland, het *Handboek voor de protestantse verpleegster*.

De verbreding van zijn kennis en belangstelling kwam pas na zijn veertigste levensjaar, dus aan het begin van de jaren vijftig, toen het doctoraalexamen achter de rug was en hij predikant-directeur werd van de hervormde Diaconesseninrichting aan de Overtoom in Amsterdam.

Mokum gaf hem blijkbaar de drang zich verder te ontwikkelen en nieuwe terreinen te verkennen, in de psychologie en de filosofie, in de muziek, de film en vooral de literatuur. Het Algemeen Handelsblad, Vrij Nederland, het maandblad Wending en het veertiendaags tijdschrift In de Waagschaal verdiepten zijn sociaal-politiek inzicht. Stemde hij in Groningen nog op de Christelijke Historische Unie - later opgegaan in het CDA -, in Amsterdam geloofde hij niet meer in zich christelijk noemende politiek. Het contact met oudere Amsterdamse collega's als Buskes en Kleijs Kroon voedden zijn betrokkenheid bij

acute politieke problemen als apartheid, de kernbewapening, Israël en de Palestijnen, zaken die hem ook emotioneel diep raakten.

Literair was hij een omnivoor, een allesvreter. Hij las alles door elkaar, detectives, Camus en Sartre, Simenon, Thomas Mann, Vestdijk, Hella Haasse, Chaim Potok, Iris Murdoch, of gedichten van Martinus Nijhoff, Gerrit Achterberg en Guillaume van der Graft.

De eerste langspeelplaten werden aangeschaft, concerten bezocht. Muziek bestond niet meer alleen uit de Mattheüs Passion van J.S. Bach, maar breidde zich uit naar Mozart, Beethoven, Brahms, Bruckner, naar troubadours als Jules de Korte en Jaap Fischer, en zelfs naar de *spirituals* en de *blues*.

Wat hij niet wist, zocht hij op in encyclopedieën. De grote Winkler Prins werd aangeschaft. Later heeft hij zich zelfs de Encyclopedia Britannica laten aansmeren met een ‘prachtboekenkast’ eromheen. Als het even kon, ging hij op zaterdagmiddag alleen de stad in, naar een boekhandel of bioscoop.

Na zijn dood schreef een Amsterdamse collega over zijn kennis en veelzijdigheid: ‘hij had veel gelezen en wist ook veel’.

Ik besef nu: wat mij aan culturele bagage met de paplepel is ingegoten – voor een groot deel dank

zij hem -, was voor hem een lange en soms
eenzame weg, een sociaal avontuur, het stap voor
stap veroveren van onbekend gebied.

*

In een oud fotoalbum tref ik een minuscuul envelopje aan. Het is gericht aan: fam. J.A. Witvliet, Herkingen (Z.-H.). Poststempel: Utrecht Station, 22-23 XI 1935.

In het envelopje zitten twee kaartjes.

Op het ene staat: H.WITVLIET, theol. stud.

Links onder: Catharijne Singel 51. Rechtsonder: Utrecht.

Op het andere: TOOS LOSSCHER. Links onder: Everard Foeckstraat 10. Rechtsonder: Utrecht. In het midden: donderdag 21 nov. 1935.

Twee kaartjes in één enveloppe: een verloving.

Toos Losscher, een charmante verschijning, was ruim vier jaar ouder dan haar verloofde. Ze was onderwijzeres. Daarnaast was ze actief in de Oxford beweging, een religieusethische opwekkingsbeweging die vanuit Engeland kwam overwaaien en gekenmerkt werd door het streven naar vier leefregels: eerlijkheid, reinheid, onzelfzuchtigheid en liefde.

Ze gaf leiding aan de Westhill zondagsschool, waarbij ook Utrechtse theologie studenten betrokken waren. De kennismaking vond plaats toen vader op een keer een medestudent verving.

Waarin vonden ze elkaar? Allereerst, vermoed ik, herkenden ze bij elkaar een sterk gevoel van *roeping*. Zoiets kwam voor, vroeger. Zoals vader al jong wist dat hij predikant of arts wilde worden, zo wilde moeder al heel vroeg als onderwijzeres voor de klas staan. Die roeping had bij beiden alles te maken met de liefde, - liefde in de zin van naastenliefde. Hooggestemd wilden beiden dat hun leven betekenis had voor anderen, voor de kerk, voor de samenleving.

Maar hoe zat het met de erotische liefde? Kenden ze dwaze verliefdheid, hartstocht? Bij een sensitieve binnenvetter als vader zal de erotiek, van huis uit onderdrukt en beladen, heftig zijn geweest.

Zolang ik mij kan herinneren, stond op zijn bureau een prachtig portret van zijn vrouw *en face*, een filmster uit een vooroorlogs liefdesdrama.

De verloving duurde meer dan drie jaar. Zouden ze zo lang hebben gewacht alvorens het bed met elkaar te delen? Volgens het toen geldend normbesef moest dat, maar in de liefde legt de theorie het meestal af tegen de praktijk. We weten het niet.

Wat we wèl weten is dat het huwelijk moest worden uitgesteld. Vader kreeg een ernstig verkeersongeluk: met de fiets in de tramrails geslipt, gevallen, aangereden en in het ziekenhuis opgenomen.

Het ergste was dat zijn neus scheef stond.

Trouwen met een scheve neus gaat niet. Dus moest er worden gewacht. Op de foto's van de uitgestelde huwelijksdag is goed te zien: de neus is weer zoals het hoort.

*

Op 21 januari 1938 arriveerde om 20.20 uur een telegram op rijkstelegraafstation Herkingen. Dit was om 20.10 verstuurd uit Ommelanderswijk, gemeente Veendam, een dorp in de Groningse veenkoloniën. Het bevatte de volgende inhoud (met potlood geschreven): *‘H Witvliet Herkingen Beroepen brief volgd (!) Ommelanderswijk Zuidwending’*.

Op 8 mei, amper 27 jaar oud en ruim één week getrouwd, begint vader zijn werk als predikant in een voor hem en zijn vrouw volstrekt onbekende omgeving. De kerkelijke gemeente Ommelanderswijk-Zuidwending ligt in de Groningse veenkoloniën, tussen Veendam en Nieuwe en Oude Pekela. De huizen van rode bakstenen liggen aan een kanaal dat stinkt vanwege de drijvende afval van de strokartonfabrieken. Boten komen langzaam langs, getrokken door een kromme man of een dampig paard op het jaagpad. Eindeloos wijd liggen velden met hier en daar een boerderij. Kerk en pastorie liggen gelukkig niet aan het kanaal, maar aan een zandweg die er haaks op staat.

Twee jaar vóór de oorlog zijn de wegen voorzien van versperringen van beton en ijzer. Onder de bruggen van het kanaal ligt springstof.

De mensen in het dorp spreken plat, plat Gronings. Nederlands is voor de hoge heren. Zo'n hoge heer is vader. Tegen wil en dank? Ook ik spreek plat, wanneer ik eenmaal begin met praten. Koster Mellius, die ik de hele dag achterna loop in de tuin van de pastorie, leert mij dat. Ik vind het vreemd dat vader en moeder een andere taal spreken.

De gemeente van Ommelandervijk-Zuidwending kende spanningen en verdeeldheid. Er waren gemeenteleden die vasthielden aan de klassieke protestantse geloofsleer, maar ook gelovigen die gevoelig waren voor religieus populisme. De jonge dominee volgde een begaafde kanselredenaar op die door de religieus populistten op handen werd gedragen. Zelf was hij wars van uiterlijk vertoon. Dat was een moeilijke situatie.

Enkele documenten uit die tijd zijn bewaard gebleven: de afscheidspraak van 12 september 1943, een Herderlijk schrijven aan de gemeente bij het afscheid, en enkele artikelen in het

plaatselijk kerkblad. Wat mij onmiddellijk raakt, is de immense tegenstelling tussen de beslotenheid van het kerkelijk leven van toen, waarin andersdenkenden al snel als afgedwaalden werden gezien, en het allesdoordringende relativisme van de postmoderne mediacultuur waarin wij nu leven, een afstand van lichtjaren binnen het tijdsbestek van twee generaties.

Wat mij verder treft is de verheven ernst waarmee de jonge dominee, nog in de twintig, zijn taak opvat als ‘herder en leraar’. Het traditionele ‘grote christelijk verhaal’ klonk nog ongebroken. De meeste zielen van zijn kudde hadden meer levenservaring dan hij, en dat maakte het werk in die eerste oorlogsjaren niet gemakkelijk. Het predikantschap is eigenlijk een onmogelijk beroep dat, naast theologische vakkennis, grote sociale vaardigheden vraagt die hem niet eigen waren. Ik denk dat de ernst waarmee hij zijn taak opvatte, bij de stugge Groningers de doorslag gaf: ze accepteerden hem.

In zijn afscheidspreek zei hij: ‘Ik wil u niet verheelen dat de arbeid onder u voor ons wel eens moeilijk geweest is. Vooral de eerste tijd. Wij moesten aan elkaar wennen. Toen wij hier kwamen was er ontegenzeggelijk veel geestelijk

leven, maar ook verdeeldheid en partijschap. Gij kent de strijd, die wij gehad hebben. Gij weet echter ook van de doorbraak en overwinning.’

In het plaatselijk kerkblad schreef hij onder andere over het huisbezoek aan gemeenteleden. Dat viel hem soms zwaar, want hij ontmoette veel onverschilligheid. ‘Het is echter niet alleen onverschilligheid wat zich voordoet. Schijnvroomheid, over-geestelijkheid zijn soms nog gevaarlijker vijanden voor een goed gesprek. Anderen zijn door de maatschappelijke noden en zorgen verbitterd. Verkeerde en onrustzaaiende lectuur maakt de opstandigheid nog erger. Haat tegen de kerk en godsdienst spreekt zich in elk woord uit. En soms moet men toegeven, het is niet alles onwaar wat gezegd wordt.’ Met de verkeerde en onrustzaaiende lectuur doelde hij, neem ik aan, op nationaal-socialistische propaganda.

Toen ik in de jaren zestig Ommelanderswijk een keer bezocht, merkte ik dat vader en moeder in het dorp nog altijd geliefd waren. In het Herderlijk schrijven bij het afscheid van de gemeente staat dat er gedurende de afgelopen vijf jaar hechte banden zijn ontstaan en dat de

pastoriebewoners zich ervan bewust zijn dat veel gemeenteleden hen zullen missen.

Dan volgt een opmerkelijke zinnetje: ‘Theo, die nu reeds vier jaar is, was bij velen bekend en geliefd, en velen zullen hem missen’.

Ach, ach, zo was dat dus in lang vervlogen tijden.

*

In Middelharnis stond in de voorkamer een harmonium, zo'n zeurderig kreng waarop de familie op zondag psalmen ten gehore bracht. Dit harmonium was getuige van gepassioneerde theologische twistgesprekken. Opa stond aan de ene kant van het instrument, vader aan de andere. Ik stond er bij, en onderging het duel als een spannende wedstrijd waarvan ik de spelregels niet kende.

Ik was op de hand van vader. Zijn zusters daarentegen hadden het plotseling heel druk in de keuken.

Waarover zou het debat gegaan kunnen zijn?

Ik stel mij voor:

over het zingen van psalmen op hele noten;

over (moderne) gezangen, wel of niet;

over het gezag van de belijdenisgeschriften;

over Gods uitverkiezing: wie wordt zalig?

over de Nieuwe Vertaling (1951) van de bijbel;

over de waarde van academische theologie.

Sinds 1938 was vader een gewaardeerd predikant van de Nederlandse Hervormde Kerk. Zou hij ooit zijn gevraagd om voor te gaan in de zondagse kerkdienst van de Nederlandse

Hervormde Kerk in Middelharnis of in zijn
geboorteplaats Herkingen?
Nooit.

*

In september 1943, in die donkere dagen waarin op grote schaal joodse Nederlanders werden opgepakt om te worden vernietigd in de concentratiekampen, waarin overal onderduikers dagelijks in angst leefden, verhuisden wij van Ommelanderswijk naar Uithuizen, naar het hoge Noorden.

De oorlog was daar sterker voelbaar dan in Ommelanderswijk. Bommen vielen, jonge Duitse rekruten marcheerden zingend door de straten, Duitse officieren vorderden het huis van de dokter dat recht tegenover onze pastorie lag. Die pastorie was immens groot en in de winter niet warm te stoken. Gebouwd in 1905 en afgebroken in 1959, lag het kasteeltje midden in het dorp, met rechts de kerk met Schnitger orgel, links het gemeentehuis. Het had een torentje en een bordes, boven was een badkamer die kon dienstdoen als balzaal; verder lag er rondom het huis een grote tuin met daarbij nog een moestuin. Het geheel werd omgeven door een gracht waarop 's winters door de dorpsbewoners werd geschaatst.

Aanvankelijk woonden we er met z'n zessen: vader en moeder met hun twee kinderen – zus

Riet was net geboren – en Miep en Dini, twee weeskinderen die als dienstmeisjes uit Ommelanderswijk waren meegekomen. Naarmate de hongerwinter van 1944 dichterbij kwam, vulde het huis zich met mensen. Een mevrouw uit Limburg kwam als evacu e. Opa en oma uit Utrecht kwamen lopend aanzetten uit Groningen, een afstand van dertig kilometer. Die stad hadden ze nog net met de trein kunnen bereiken, maar tussen Groningen en Uithuizen reden geen bussen en treinen meer.

Met opa was ik blij, want elke avond zat ik bij hem op schoot voor een spannend verhaal dat hij moeiteloos uit zijn duim zoog. Hij was een goedmoedige vertelopa.

Ook een zus van moeder kwam bij ons wonen met haar man en dochter. In die barre winter werden er bij kaarslicht twee kinderen geboren, een zus en een nichtje. Opa's dagtaak was: voldoende hout kappen in de tuin om in elk geval het fornuis in de grote keuken goed warm te kunnen houden.

Soms kwam ik ook onbekenden tegen in huis. Op een keer zag ik vader in de tuin met een magere, bleke man die mij angst aanjoeg. Vader had een schop. Achter in de tuin groef hij een gat. Daarin werden kleren gegooid. Toen keerden

ze om. Toen ik vader later vroeg wie die man was, zei hij dat ik er niet over moest praten.

In de pastorie waarde angst rond. Moeder was bang dat er 's nachts op de deur kon worden gebonsd. Al merkte ik dat toen niet, vader moest onderduiken en sliep vaak elders. Hij had direct al bij zijn intrede als predikant in Uithuizen duidelijk gemaakt dat voor hem het bijbels verhaal en de nationaal-socialistische denkbeelden elkaar uitsloten.

Veel later vertelde hij – één van de spaarzame herinneringen die ik uit zijn eigen mond vernam – van de rondreizen langs pastorieën van dr. Jan Koopmans, iemand voor wie vader respect had. Al in de eerste oorlogsjaren was Koopmans langsgekomen in Ommelandervijk en had met hem gesproken over het kerkelijk verzet. Vlak vóór de bevrijding, op 12 maart 1945, werd deze begaafde theoloog, nog geen veertig jaar oud, dodelijk geraakt door een verdwaalde kogel van een Duits executiepeloton bij het Weteringplantsoen in Amsterdam. Alle bewoners van de pastorie in Uithuizen hebben het er levend afgebracht. De gasten zijn na de bevrijding teruggegaan naar hun eigen huis. Vader kreeg al snel een beroep naar de stad

Groningen om daar te werken als
ziekenhuispredikant.

Er zijn enkele foto's bewaard gebleven van het
gezin in de tuin van de pastorie, genomen vlak na
de bevrijding: moeder met de kleine Heleen op
de arm, Vader, Riet en ik, feodaal daarachter de
dienstmeisjes Miep en Dini. Vader, amper 34
jaar, is zichtbaar ouder geworden: scherpe
trekken in het gezicht, kalend, mager.

*

- Beelden uit Uithuizen die diep in mijn geheugen liggen opgeslagen: over de brug van de gracht word ik, in een deken gewikkeld, door vader een zwarte auto in gedragen; achter het stuur een man met een zwarte pet op, vader komt naast mij zitten op de achterbank, moeder blijft achter. Dan lig ik op een zaal met kinderbedjes, rechts naast mij ligt een meisje dat veel bezoek krijgt. Ook andere kinderen krijgen speelgoed en aandacht. Ik lig alleen, af en toe brengt een verpleegster wat eten. Waarom krijgen de andere kinderen wel bezoek en ik niet? Soms komt vader, soms een tante. Waarom lig ik hier? Ik voel mij alleen.

Later heeft moeder mij het verhaal verteld. Ik was vijf jaar en had difterie, in die tijd een gevaarlijke ziekte. Het meisje naast mij had ook difterie en is daaraan gestorven.

Vader had mij weggebracht naar het academisch ziekenhuis in Groningen in een taxi die, bij gebrek aan benzine, op houtskool reed. Bij het ziekenhuis aangekomen, moest de taxi meteen terug vanwege spertijd. Vader droeg mij het grote ziekenhuisterrein over en kon die avond niet meer terug naar huis. Hij bleef slapen bij de jongste zus van mijn moeder die met haar man,

een tandarts, in Groningen woonde. De volgende dag kwam hij nog even kijken. Moeder kon niet komen, omdat ze het bed moest houden vanwege haar zwangerschap. Ook vader kon mij verder moeilijk bezoeken, want er was geen vervoer. Fietsen was de enige mogelijkheid. Op een gegeven dag werd het ziekenhuis gevorderd door de Duitsers. Alle patiënten moesten naar huis. Ook ik.

- Wat ik niet zal vergeten: het ongeluk van zus Riet, kort na de bevrijding van Uithuizen. Als domineesvrouw had moeder altijd veel te doen. Als het haar teveel werd, was ze blij wanneer ik met Riet de deur uit ging om te gaan wandelen of een boodschap te doen. Een verzoek in die richting werd steevast als volgt ingeleid: ‘Theo, jij kunt zo goed op je zusje passen!’

Op een kwaad moment lette ik even niet op. Riet liep achter mij op de Hoofdstraat, zag iets aan de overkant, een knikker of een tol, stak de straat over en werd overreden door een paard en wagen, gelukkig een wagen op luchtbanden. Verder herinner ik me alleen de wachtkamer van de huisarts: die was vol met mensen en ik stond er verloren tussen. Er was niemand die zich met mij bemoeide, mij troostte, uitschold of kwaad aankeek, ook vader niet. Ik had gefaald, en

niemand zei iets, ook later niet. Gelukkig had Riet niets ernstigs, maar mijn schuldgevoel was er niet minder om.

Wat achteraf onwerkelijk lijkt, een kwade droom. Vaak speelde ik bij de gracht om ons huis heen. Dan zat ik vlak bij het water om kikkerdril op te vissen of naar een waterjuffer te kijken. Op een dag viel ik voorover in het water. Misschien dank zij de dikke winterjas bleef ik drijven op mijn rug.

Een vrouw met kind kwam aanlopen, maar die deed niets, keek vanaf de walkant op mij neer alsof ik een insect was. Ik was bang, maar kon net nog een graspol aan de wal vastgrijpen en mezelf naar de walkant trekken. Onder het kroos holde ik naar huis, veroorzaakte daar paniek, werd met warm water gewassen, afgedroogd en in bed gestopt. Dat was het. Vader is er nooit een gesprek over begonnen.

Vijftig jaar later krijg ik last van depressieve stemmingen. Op de een of andere manier hebben ze iets van doen met Uithuizen. Ik ben er heen gegaan, heb door het dorp gewandeld en had hoofdpijn.

De derde keer dat ik in Uithuizen ging kijken,
werd de hoofdpijn zo drukkend dat ik bijna niet
terug durfde rijden.

Toch wilde ik naar huis, en rijdend door de
Flevopolder op weg naar Naarden trok de
hoofdpijn langzaam weg. Toen ik thuis kwam,
voelde ik me weer normaal.

*

In 1946 werd Henk Witvliet ziekenhuispredikant in de stad Groningen. In 1952 werd hij predikant-directeur van de hervormde Diaconesseninrichting aan de Overtoom in Amsterdam. Dat werk deed hij tot 1968, ruim zestien jaar. Toen ging het Diaconessenhuis over in het Andreasziekenhuis en werd het oude gebouw aan de Overtoom een revalidatiekliniek. Opnieuw werd hij ziekenhuispredikant, nu van vier Amsterdamse ziekenhuizen waaronder het Antonie van Leeuwenhoekhuis. Tot ver na zijn pensionering in 1974 was hij betrokken bij de pastorale zorg voor bejaarden in het Amsterdamse Flevohuis en bij het pastoraat voor dove mensen.

Eén en al pastoraat dus. Maar wat is pastoraat? Is er een duidelijke omschrijving? Denkend aan het gesloten karakter van mijn vader, definieerde ik dit werk wel eens als volgt: pastoraat is het binnendringen in het leven van de ander, zonder dat degene die pastoraat bedrijft zichzelf hoeft bloot te geven.

Zelf zal hij zich in deze taakomschrijving niet hebben herkend. Ik laat hem nu zelf aan het woord over het werk dat, méér dan allerlei

organisatorische en bestuurlijke activiteiten, zijn hart had en zijn werkzame leven heeft gevuld.

Er is van hem een met de hand geschreven tekst van een lezing bewaard gebleven over pastorale begeleiding van zieken en stervenden, vermoedelijk uit de jaren tachtig. Hij vertelt daarin waarom hij geen methodiek van het pastoraat kan of wil geven. ‘Ieder mens en de omstandigheden waarin deze verkeert zijn zo verschillend dat de beste methodiek is zich van elke methodiek te onthouden en zich telkens in een nieuwe situatie in te leven. Dat vraagt het vermogen of misschien nog meer de *innerlijke bereidheid* zich voor de ander open te stellen en vooral de kunst te kunnen luisteren. Dat laatste wordt vaak gemakkelijk gezegd, maar in de praktijk blijkt dit het allermoeilijkste te zijn. Ik heb dat ervaren toen ik enige weken zelf patiënt in het ziekenhuis was en ook met het vormingswerk voor telkens een groep verplegenden. Wij leven meestal in de veronderstelling dat van ons raad of advies verwacht wordt. Maar een allereerste behoefte bij de meeste patiënten is zich te kunnen uitspreken. Raad en advies en zelfs woorden van bemoediging hebben alleen maar zin als de patiënt door het gesprek geholpen wordt zichzelf

beter te leren kennen en zelf tot ontdekkingen komt, die hem verder helpen.’

Vandaag de dag is voor het soort werk dat vader deed klinische pastorale vorming een eerste vereiste. Toen hij in 1946 begon als ziekenhuispredikant, werd er op dit gebied nog niets aan training gedaan. Zijn ervaringen en inzichten zijn het resultaat van jarenlange gesprekken met mensen, gelovig of ongelovig, die voor korte of langere tijd in het ziekenhuis zijn opgenomen. Tot die praktijkervaring behoort ook het inzicht dat het bevrijdend kan werken om als theoloog openlijk toe te geven geen antwoord te hebben op alle vragen. ‘Ik heb met mijn lange ervaring als ziekenhuispredikant geleerd om niet dadelijk op vragen te antwoorden, maar als dat kan de vragen zelf naar een antwoord te helpen komen. Wat moet ik zeggen als iemand, die een heel moeilijk ziekbed heeft of een lange lijdensweg gaat, mij vraagt: is dit nu een straf van God? Ik kan natuurlijk zeggen, dat het lijden en ziekzijn dingen zijn, die iedereen kunnen overkomen, of dat God juist staat aan de kant van hen, die lijden, maar daarmee blokkeer ik het verdere gesprek! Misschien liggen achter deze vraag gevoelens van schuld en heeft de patiënt er behoefte aan iets uit zijn leven te vertellen, dat hij aan iemand kwijt wil die op grotere afstand

van hem staat dan zijn familie, vrouw of zelfs zijn eigen pastor.'

De kern van zijn verhaal is: pastorale zorg moet er vooral op zijn gericht ruimte te scheppen in de kritieke, vaak benauwende situaties waar patiënten in ziekenhuizen mee worden geconfronteerd. Op kunnen luisteren komt het aan. Dat gaat bij hem evenwel niet zó ver dat hij daarbij zijn identiteit als predikant buiten spel zet. Hij schrijft: 'Ik waag het soms om tegen iemand, die zegt zo weinig van God te merken er op te wijzen dat mijn bezoek als pastor toch ook een teken is van Gods bemoeienis!'

*

De eerste dagen van de vakantie was vader verstrooid en mentaal afwezig. In de zomer van 1955 gingen wij voor twee weken naar de Zwitserse bergen met een bus vol gezinnen van dominees, doktoren en leraren. Bij de grens tussen Nederland en Duitsland stond de bus lang stil. Er was iets aan de hand.

Het bleek dat vader z'n paspoort thuis had laten liggen. Een doodzonde in die tijd. Pas nadat de douane contact had opgenomen met Den Haag, mocht de bus doorrijden. De vertraging was aanzienlijk. Bovendien moest hij zich de volgende ochtend eerst melden bij het Nederlandse consulaat in Bazel, waar we die nacht zouden blijven. Toen de bus eindelijk arriveerde bij hotel Spalenbrunnen in het centrum van die stad, was de tijd voor de avondmaaltijd lang voorbij.

Moeder was de godganse dag *keeping up appearances*.

Een bekende professor in de pedagogie maakte ook deel uit van het gezelschap. Op een regenachtige namiddag had zich een aantal kinderen in zijn vakantiewoning verzameld. We

zaten in een kring spelletjes te doen en met elkaar te kletsen. Ook vader was in de buurt. De professor had op een tafeltje in het midden van de kring een grote schaal met koekjes gezet. Ik vond de koekjes lekker en kon er niet van afblijven.

Na afloop zei vader dat de professor zeer waarschijnlijk een pedagogisch doel had gehad met die schaal vol met koekjes. Het was duidelijk, volgens vader, dat hij het gedrag van alle kinderen had zitten observeren.

De indirecte boodschap was duidelijk: vader had zich aan mijn vraatzuchtig gedrag geërgerd. Gelukkig had ik een even indirect antwoord bij de hand: ook vader kon niet zijn ontgaan dat de zoon van de bekende pedagoog een wijsneuzige kneus was. Waarom zou ik mij iets moeten aantrekken van een vader, die z'n eigen zoon niet kan opvoeden?

*

Terwijl ik de trap op kom, komt vader uit zijn studeerkamer. Hij lijkt wat nerveus. Hij heeft een boekje in zijn hand. Dit moet je maar eens lezen, zegt hij. Het boekje gaat over seksualiteit. Het legt uit onder welke voorwaarden seks heel mooi kan wezen, alsmede welke gevaren er aan seks zijn verbonden. Ik ben zeventien. Ik heb het nooit gelezen.

*

Henk Witvliet was niet het soort man dat graag een arm om je heen slaat. In vreugde of verdriet, zelfs een bemoedigend schouderklopje was teveel aan lichamelijke intimiteit. Een begrijpende blik, een knipoog, een handdruk, een glimlach, dat was voor hem genoeg. Wat dat betreft valt de appel niet ver van de boom. Ook voor mij was samen in bad met de kinderen of gezellig naar de sauna nooit een optie.

De voorbeeldfunctie van vader: ingetogenheid. Hij kon zich onmogelijk laten gaan. Misschien soms in de intimiteit met Toos, zijn vrouw. De intimiteit van de slaapkamer zal ook de plek zijn geweest om de momenten van crisis en frustratie in hun relatie uit te vechten. In het bijzijn van de kinderen waren ze eeuwig vader en moeder, nooit gepassioneerde mensen die elkaar liefhebben of haten, ruzie maken en omhelzen nooit geliefden of verliefden. Moeder verlangde naar meer spontaniteit, maar ze liep tegen een muur.

Achteraf besef ik dat het behoorlijk kon spoken in hun relatie. Toch blijft het beeld dat ik met me

meedraag, hetzelfde: ik zie ze arm in arm door het leven gaan; niet hand in hand, niet ruziënd over straat, niet dansend van plezier, niet zwalkend of zweverig, maar rustig en saamhorig.

In de mediacultuur die ons vandaag de dag omspoelt, is de schaamte uitgebannen. Iedere vorm van menselijke intimiteit wordt systematisch en grensverleggend uitgemolken. Edele emancipatorische motieven en geniepig inspelen op voyeuristische instincten lopen daarbij merkwaardig door elkaar. Samen met de harde commerciële wetmatigheden die de mediawereld kenmerken, scheppen ze een glazen huis waarin intimiteit in de liefde, in ziekte of in het sterven een openbare aangelegenheid is geworden. Herkenbaarheid en emotie zijn sleutelbegrippen voor elke programmamaker die wil scoren.

Hoe anders was de wereld van gisteren. Als er ergens een cultuuromslag heeft plaatsgehad, dan op het terrein van *gêne* en *privacy*. In de wereld van vóór de jaren zestig was het schaamtegevoel pregnant aanwezig en bleef het driftleven onder het oppervlak.

Vader leefde in die wereld van gisteren. Zijn sterk gevoel van *gêne* had te maken met zijn streng christelijke opvoeding, waarin seksualiteit

de invalspoort is voor de zonde sinds de slang in de tuin van Eden Eva verleidde tot het eten van de kennisboom. Maar gêne had bij hem vooral te maken met het humane besef dat het leven van elk mens uniek is, en menselijke identiteit nooit zonder geheim.

Ook al wist hij zich los te maken uit de benauwde wereld van zijn jeugd, vol schuld en schaamte, toch bleven er onvermijdelijk sporen achter. Dat geldt des te sterker wanneer zich, zoals bij hem, onder het kalme oppervlak levenslustige driften doen gelden die zich moeilijk laten sublimeren.

Hoe hij daarmee is omgegaan, blijft zijn geheim. Moeder heeft één van mijn zussen toevertrouwd, dat ze op een keer zijn werkkamer in het diaconessenhuis binnenging en hem daar aantrof in een omhelzing met een andere vrouw. Zelf heb ik in zijn studeerkamer op de Overtoom tussen stapels tijdschriften wel eens een seksblaadje aangetroffen waarover de pornografische industrie van vandaag de dag zou schateren, maar toch.

Bij het opvoedkundig gebeuren hield hij zich op de achtergrond. Werd moeder geconfronteerd met al te recalcitrant gedrag, dan was het: ‘Henk,

zeg jij er nou eens wat van!’ Met lichte tegenzin sprak hij dan enkele matigende woorden, waarna de huiselijke vrede voor korte duur terugkeerde. Zijn geringe bemoeienis was soms moeilijk te verdragen, maar gaf ook ruimte. Wanneer ik boven op mijn kamer een vriendin ontving, wist ik bij voorbaat dat hij nooit zou vragen wat we daar uitspookten. Lage rapportcijfers op school met kerst gaven geen aanleiding tot een donderpreek. Zijn terughoudendheid gaf ruimte om het leven zelf uit te vinden, en broodnodig zelfvertrouwen wanneer ik spannende dingen, zoals pianospelen in het openbaar of examens doen, voor elkaar kreeg zonder steun of begeleiding van bovenaf. Het maakte van mij ook de individualist die alles op z’n eigen manier wil doen.

In hoeverre heeft vader mijn beroepskeuze beïnvloed? Wie of wat heeft mijn keuze voor de theologie uiteindelijk bepaald? Zeker is dat ik de studie nooit had gekozen als ik druk van bovenaf had gevoeld. Als vader al de wens koesterde dat zijn nageslacht in zijn voetsporen zou treden, dan heeft hij dat nooit laten merken.

Of heb ik onbewust toch beantwoord aan een nooit uitgesproken verlangen? Wat zeker heeft meegewerkt is het beeld van de studeerkamer, de

eigen ruimte waar anderen niets te maken hebben, de kast vol met intrigerende boeken in allerlei talen, het bureau met het intieme licht van de schemerlamp. Daarnaast waren er sinds Uithuizen de vragen over leven en dood, over het bestaan van God, de zin van mijn leven, het kwaad in de wereld. De theologie gaf de ruimte om met dit soort levensvragen bezig te zijn. De vragen zijn er nog steeds, maar bijgesteld.

*

Vader was een doorzetter. Als hij iets wilde weten, rustte hij niet voordat hij het had gevonden. Dat had z'n voordelen.

Het maken van huiswerk was niet mijn favoriete bezigheid. Zeker niet als het ging om wiskunde of natuurkunde. Wanneer vader na het avondeten de krant las, klaagde ik mijn nood: ik kwam er niet uit, ik begreep er niets van, of hij er eens naar wilde kijken. Dat deed hij. Daar kon ik op rekenen. Intussen kon ik dingen doen die mij meer genoegen verschaften: een detective lezen of een onthullend epos over Ollie B. Bommel. Af en toe ging ik even kijken of hij al klaar was. Het kon kort duren of lang, maar hij rustte niet voordat hij de oplossing had gevonden. Dan klonk het uit de stoel: 'dit is toch niet zo moeilijk!' Waarna de uitleg volgde.

*

Parijs, zomer 1961. Mijn ouders hebben een huis gehuurd aan de Seine. Op een warme namiddag zit ik alleen met vader op een terras op het plein Saint Michel. Zoiets is nog nooit gebeurd. We drinken een biertje. Een kostbaar moment. Een straatmuzikant komt langs en begint bij ons tafeltje te spelen. Ik voel een diepe woede. Daarna veel verdriet.

*

In de tijd dat *downloaden* nog niet bestond, gold voor sommige intellectuelen – schrijvers, filosofen, geschiedeniswetenschappers – het parool: ‘laat me uw boekenkast zien, en ik zal zeggen wie u bent.’

Dominant aanwezig in de boekenkast van vader zijn de 14 witte banden van Karl Barths levenswerk, de *Kirchliche Dogmatik*. Daarnaast staan boeken van Nederlandse theologen die aan de Zwitserse reus veel te danken hebben: Miskotte, Noordmans, Koopmans, Van Niftrik, Berkhof, Buskes. Lange tijd blijven deze teksten zijn geestelijk thuis.

Dan staan er de klassieken uit het verleden: Augustinus, Luther, Calvijn. Uit de moderne tijd vooral: Bultmann en Bonhoeffer. Met de jaren komen er steeds nieuwe auteurs bij: Mönnich, Serna Weiland, Schillebeeckx, Dorothee Sölle. Veel ruimte wordt in beslag genomen door werken voor bijbelstudie: Hebreeuwse en Griekse grammatica's, woordenboeken, concordanties, veel commentaren op afzonderlijke bijbelboeken.

Dan zijn er wijsgerige boeken van Plato tot Jean-Paul Sartre, verder historische werken,

biografieën en vrij veel psychoanalytische literatuur.

Romans en boeken over beeldende kunst staan voor het grootste deel in de woonkamer.

Uit dit bestand valt af te lezen: een predikant uit de school van Karl Barth, met brede interesse.

Het bijzondere van zijn bibliotheek komt in latere jaren. Dan groeit in snel tempo het aantal boeken over de joodse godsdienst en geschiedenis. Op een centrale plek in de boekenkast komen belangrijke (en dure) werken te staan van de joodse filosofen Martin Buber en Franz Rosenzweig. Overal in huis zwerven boeken rond van schrijvers als Elie Wiesel en Chaim Potok. Grote werken uit de joodse religieuze traditie worden aangeschaft, onder meer de Misjna, het bijbelcommentaar van Rashie, het commentaar op de Psalmen van Samson Raphael Hirsch en Gershom Scholems baanbrekende studie over Joodse mystiek. In de nalatenschap van vader vind ik veel aantekeningen en notities, bijvoorbeeld over de beroemde rabbi Akiba uit de eerste eeuw n.Chr., over *Joodse rituelen en symbolen* van rabbijn S.Ph. De Vries Mzn of over het indrukwekkende boek *L'exil de la Parole* (De ballingschap van het

Woord) van de Fransjoodse geleerde André Neher.

Bij de bestudering van de joodse tradities gaat hij *back to basics*, terug naar het Oude Testament. Met behulp van nieuwe grammatica's breidt hij zijn kennis uit van het bijbels Hebreeuws. In de laatste periode van zijn leven geeft hij aan huis elke week Hebreeuwse les aan enkele enthousiastelingen. Zelf leest en vertaalt hij minutieus een aantal bijbelboeken, zoals 1 en 2 Samuël, 1 en 2 Koningen, en een aantal psalmen. Daarvan maakt hij aantekeningen in een stijlvol, klein, maar goed leesbaar handschrift.

Zijn leven lang is Henk Witvliet geestelijk in beweging gebleven. In de loop der jaren vinden opvallende verschuivingen plaats. Die veranderingen gaan geleidelijk, bijna onopgemerkt. Het losmakingsproces van de gesloten geloofswereld van zijn ouderlijk huis verloopt niet dramatisch. Na de oorlog, wanneer het traditionele 'grote christelijk verhaal' van zonde en vergeving, schuld en verzoening niet ongebroken kan worden gehandhaafd, veranderen zijn inzichten in samenhang met de veranderende wereld om hem heen. Tot het proces van secularisering, ontzuiling en ontkerkelijking dat in de jaren zestig op gang

komt, verhoudt hij zich ambivalent: hij ziet de bevrijdende kanten, maar ook het verlies. Toch raakt het hem, denk ik, minder diep dan het nieuws over het bloedbad in de Zuid-Afrikaanse *township* Sharpeville, of de droom van Martin Luther King in Washington 1963, de oorlog in Vietnam, de nucleaire dreiging en de groeiende kloof tussen de rijke wereld en de wereld van armoede en marginalisering, of het conflict in het Midden Oosten. Steeds sterker raakt hij emotioneel betrokken bij vredesvraagstukken en de strijd tegen racisme. Op zijn ingehouden manier houdt hij van het leven, en juist daarom windt hij zich op over wat mensen elkaar aandoen aan wreedheid, onverschilligheid en onrecht.

De opvallendste verschuiving in zijn denken is toch de groeiende interesse voor het joodse leven en denken. Ook die ontwikkeling gaat geleidelijk. In de shocktoestand van na de oorlog wordt over Auschwitz gezwegen. Slechts langzaam komt er ruimte om de *Shoah* ter sprake te brengen, en het duurt tot de jaren tachtig voordat ‘geloven na Auschwitz’ een fundamentele vraag wordt.

De medeplichtigheid van het westers christendom aan antisemitische praktijken wordt een veelbesproken onderwerp, dat op een

verwarrende manier vermengd raakt met de discussie over de staat Israël in relatie tot het Palestijnse volk. Vader wil niet alleen stilstaan bij de schuldvraag. Steeds sterker voelt hij zich betrokken bij het hedendaagse jodendom, en dus ook bij de staat Israël. Niettemin is hij zich ook bewust van het lot van de Palestijnse vluchtelingen. Eenzijdig partij kiezen voor Israël, zoals zijn kerk in eerste instantie doet, kan hij niet, maar evenmin kan hij de kant van de Palestijnen kiezen.

Hij was in de gelegenheid om land en staat zelf te bezoeken. Het geld is hem zelfs aangeboden. Hij heeft de reis niet gemaakt. Ik vermoed dat zijn betrokkenheid bij het conflict zo sterk was, dat hij de confrontatie emotioneel niet aandurfde.

In plaats daarvan reisde hij in de jaren tachtig twee keer, samen met moeder, naar het verre Sydney om daar bij zijn geliefde dochter Riet te zijn.

Dat Riet Jehova's Getuige werd, trof hem hard. Maar het veranderde niets aan zijn gevoelens.

*

Twintig jaar lang was Plavard een idylle. De aankoop was onvoorzien. Nooit eerder waren ze in de Dordogne geweest. Die zomer, 1968, waren ze te gast bij twee enthousiaste Nederlandse verpleegkundigen, die daar na hun pensionering een romantisch huis hadden betrokken. Voor weinig geld – veel hadden ze niet - konden vader en moeder een oud boerderijtje kopen in de buurt, in het gehucht Plavard, en aan die verleiding zijn ze bezweken.

Water was er niet, gas en elektriciteit evenmin, maar de muren waren een halve meter dik, en er was een mooie buitentrap die naar de voordeur leidde, met rechts een overdekte veranda. Onder de woonkamer lag de grote wijnkelder. Ooit had hier generaties wijnboeren geleefd, maar sinds de wijngaarden in de Dordogne door ziekte waren aangetast, was wijnbouw verboden.

Het was er stil en het huis lag beschut. De tuin met notenboom was omgeven door een laag muurtje; achter het muurtje stonden uitgegroeide verwaarloosde struiken, haagbeuken, eiken en tamme kastanjes; op de achtergrond een heuvelachtig landschap met bos, velden en hier en daar kleine dorpen.

Verder had Plavard in die begintijd wat oude schuren, verlaten huizen, slechts één boerderij en een landhuis met duiventoren en drie aardige oude dames. Dan liep er nog een in het zwart gekleed vrouwtje rond, misschien niet eens zo oud, familie van de boer. Ze woonde geheel op zichzelf, was in de war geraakt van verdriet, want man en zoon had ze in de oorlog verloren. Nu en dan ging ze hen in het holst van de nacht zoeken, dan riep ze onverstanebare woorden en klopte met haar stok op de deuren.

Verkeer was er niet. Soms trok een groep druk kakelende parelhoenders langs of kwam er bezoek van kippen of een enkele verdwaalde koe.

Elke zomer brachten vader en moeder hier enkele maanden door. Soms gingen ze ook in het voorjaar of de herfst. Ze genoten van de wielewaal, de nachtegaal, de gekraagde roodstaart en de prachtige vlinders die de vorm hadden van parachootjes. Bij kouder weer zaten ze voor het vuur van de grote open haard.

Voor vader betekende Plavard veel; moeder vond het soms wat eenzaam, zeker wanneer er geen kinderen en kleinkinderen waren.

Al het geld dat ze overhielden, werd besteed aan verbeteringen van het huis. Ze werden geconfronteerd met de geheel eigen tijdsbeleving

van de plaatselijke ambachtslieden die nooit op de afgesproken dag kwamen opdagen, maar hielden vol. *Le pasteur et madame* wonnen de sympathie van de plaatselijke bevolking. Vader deed veel zelf en volgde zelfs een cursus metselen. Boven kwam een groot terras, beneden een aparte woonruimte voor de kinderen en kleinkinderen.

De gemeenschappelijke zomervakanties in Plavard maakten vader steeds meer tot een *family man*, die genoot van zijn kleinkinderen en hen meenam naar de boerderij om daar jonge poesjes, kuikentjes, koeien of, eng genoeg, een geslacht varken buiten aan een balk te bezichtigen.

Juist in deze idyllische omgeving had hij in de jaren tachtig momenten van diepe depressie. Schuldgevoel overviel hem zo sterk dat moeder er geen raad mee wist en hij een bevriende psychiater raadpleegde.

*

Het hartinfarct kwam onverwacht, maar is achteraf verklaarbaar. Zichtbaar aangeslagen lag vader wekenlang in het Amsterdamse Prinsengracht ziekenhuis. Wat moeder nooit naliet te vermelden: hij deelde een kamer met een *professor*, de musicoloog Bernet Kempers. Hij was nauwelijks de zestig gepasseerd, maar de laatste jaren in het Diaconessenhuis aan de Overtoom waren moeizaam en moeilijk, moeizaam door het turbulente vergaderwerk dat voorafging aan de overgang van diaconessenhuis naar Andreas Ziekenhuis, moeilijk door de jarenlange spanningen met de geneesheer-directeur, dr. P.

Toen hij in 1952 naar Amsterdam kwam, was het ziekenhuis klein, ongeveer 80 bedden. Er waren nog betrekkelijk veel diaconessen, vaak afkomstig uit gegoede protestantse families op het platteland. Het was de gewoonte om op de eerste kerstdag 's middags als gezin mee te eten met de diaconessen. Dat was opzitten en pootjes geven. Om 1 uur precies gaf de hoofdzuster het signaal de maaltijd te onderbreken om in eerbiedige stilte te kunnen luisteren naar de radiotoespraak van hare majesteit.

Diaconessen waren oorspronkelijk wijkverpleegsters en gezinsverzorgsters met het accent op ziekenverzorging. Sommigen werkten op buitenposten in Nieuw-Guinea of Suriname. Het ziekenhuis, oorspronkelijk vooral bedoeld als opleidingscentrum, breidde zich uit tot zo'n 200 bedden. Onvermijdelijk werd het steeds meer een gewoon ziekenhuis. In 1956 kwamen er nog 6 diaconessen bij, maar toen was het afgelopen met de toestroom van jonge vrouwen die ongetrouwd in een tamelijk gesloten vrouwengemeenschap wilden leven. Er kwamen steeds meer gewone verpleegkundigen in het ziekenhuis die werkten voor een normaal salaris, terwijl de diaconessen het moesten doen met zakgeld. Dat gaf conflicten, en het duurde niet lang of er kwam gelijkstelling in betaling. In de jaren zestig werd duidelijk: het diaconessenwerk heeft z'n tijd gehad. Als secretaris van de Wereldbond en van de Nederlandse Bond van Diaconessenhuizen heeft vader alle moeite gedaan om tot een nieuwe visie te komen, maar de tijdgeest maakte echte vernieuwing onmogelijk. Ik denk dat hij deze ontwikkeling heeft beleefd als een échec en zich de teloorgang van het diaconessenwerk persoonlijk heeft aangetrokken. Bestuurlijke successen op het terrein van de wijkverpleging,

de bejaardenzorg en het dovenpastoraat konden daar niet tegenop.

Toen het diaconessenhuis aan de Overtoom steeds meer bedden kreeg, was het logisch dat er, naast de predikant-directeur, ook een geneesheer-directeur kwam. Dat werd dr. P., een kundig internist, maar klein van stuk en iemand, die, als hij met iemand sprak, steeds met z'n hielen omhoog wipte. Het was zijn ambitie om de baas van het ziekenhuis te zijn, en zodoende waren er doorlopend conflicten over, bijvoorbeeld, de beslissingsbevoegdheid voor de aanschaf van dure medische apparatuur. De voorzitter van het bestuur was een zalvende dominee uit Amstelveen die voor alles en iedereen begrip had. Van de overige bestuursleden waren de meeste erop uit zoveel mogelijk bestuursfuncties te verzamelen, terwijl ze niet doorhadden dat de regel is: hoe meer bestuursfuncties, des te bleker de persoonlijkheid. Besturen betekende dus: pappen en nathouden. Dat vrat aan vader. Knokken voor zichzelf lag hem niet, maar ellebogenwerk liet hij niet over z'n kant gaan. Een frustrerende situatie die alleen moeder kende. Het gezin hield hij erbuiten. Als ik hem ernaar vroeg, was het: ach, dr. P. bedoelt het niet kwaad, maar hij is nu eenmaal zo.

Papa fume une pipe. Dat was het eerste Frans dat ik leerde in de vijfde klas van de lagere school (basisschool) in de Groningse Folkingestraat. Het zinnetje is voor verschillende interpretaties vatbaar. Voor mij was een overbodige mededeling, want papa en pijp hoorden bij elkaar.

Vanaf het moment dat ik het levenslicht zag, betekende vader: de geur van tabakspijp; zijn kleren, zijn studeerkamer, zijn hele wezen was ervan doortrokken. Ik kende hem niet anders. De pijp hoorde bij zijn identiteit als vader. Het hartinfarct betekende het einde van de pijp. Voortaan was het: *papa ne fume plus une pipe.* Hij zelf maakte er geen woorden aan vuil, maar het moet moeilijk zijn geweest niet meer terug te kunnen grijpen op de vertrouwde gebaren: het stoppen van de pijp, de brand erin zien te krijgen, de pijp even uit de mond nemen om enkele woorden te spreken, het uitkloppen van de pijp.

In juni 1992 werd hij in het Andreas Ziekenhuis opgenomen voor een prostaatoperatie. Al langere tijd maakte hij een matte, nerveuze en vermoeide indruk. In gezelschap van familie en vrienden zat hij vaak te luisteren met gesloten ogen.

Het verblijf in het ziekenhuis duurde langer dan verwacht. De artsen vertrouwden het hart niet en stelden daarom de ingreep uit.

Ik zocht hem op en we praatten over waar we het altijd over hadden: de politiek, mijn werk, voetbal, Zuid-Afrika.

Achteraf had ik een vervelend, onbevredigend gevoel. Waarom had ik niet de tijd genomen om door te vragen over wat me werkelijk interesseerde: hoe hij zich voelde, hoe hij het vond om een operatie te ondergaan die niet zonder risico's was, hoe hij dacht over het afscheid van het leven, of hij angstig was, of hij de dood dichtbij voelde, wat het geloof in deze situatie voor hem betekende.

Ik heb het niet gevraagd.

Een paar dagen later kwamen we thuis terwijl de telefoon ging. Ik denk dat het zus Heleen was die belde. Het ging niet goed met vader. Hij was geopereerd en er waren problemen met het hart. Of we zo snel mogelijk konden komen. Ik reed hard, verkeersregels telden niet mee, in recordtijd waren we ter plekke. Te laat.

*

Zomer 1961. De Ford zit volgeladen met het hele gezin. We zijn op weg van Parijs naar Chartres. Ik rijd. Vader bestudeert naast mij de kaart. Hier rechtsaf, zegt hij. Ik sla linksaf. Gegil achterin: je rijdt verkeerd! Een moment van verwarring. Dan zegt vader: nee, we rijden goed.

Zo was het.
